

Радянською владою інтелігенції була призначена роль нерівноцінного соціального партнера, який під керівництвом і пильним ідеологічним контролем владних структур мусив реалізувати своє природне, творче покликання, "допомагати" робітничому класу здійснювати культурну революцію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Блюм А.В. Советская цензура в эпоху тоталитарного террора 1929 -1953. - СПб., 2000. - 312 е.; 2. Горчева Е.Ю. Пресса ГУЛАГА (1918 -1955). - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. - 152 е.; 3. Горяева Т.М. Политическая цензура в СССР. 1917-1991 гг. - М., 2002. - 400 е.; 4. Исключить всякие упоминания...: Очерки истории советской цензуры. Сост. Т.М. Горяева. - Минск., 1994. - 334 е.; 5. Декреты Советской власти. - М., 1957, - Т. 1-26 с. 6. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталинизм і українська інтелігенція (20-30-ті роки). - К.: Наук. думка. 1991. - 96 е.; 7. Коцур В.П. Историчні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і культурні процеси в Україні 1920-х - 30-х рр.: історіографія). - К., 1998. - 506 с.; 8. Максименков Л.В. Сумбур «сто музики. Сталинская культурная революция 1936-1938. - М., 1997. - 320 е.; 9. Масненко В.В. Суспільно-політичні позиції інтелігенції України в 1921-1928 рр.: Дис. ...канд. іст. наук,- К, 1993. - 239 с.; 10. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3-х книгах / За ред. 10.0. Курносова. - К., 1994. - Іл. 2. - 172 с. 11. Соловей Д. Голгофа України. - Вінніпег, 1953. - 288 с.; 12. Тарапон О.А. Становите та активність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 р. - початок 1930-х рр.): Дис. ...канд. іст. наук. - Переяслав-Хмельницький, 1999. - 205 с.

Ю.С. Степанчук

СТУДЕНТСТВО У СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Тема винищення більшовиками старої інтелігенції та створення нової - робітничо-аелянської вже має свою історіографію. Якщо у радянський час ця заміна трактувалася як незумовлене досягнення революції та відбудовчого періоду, то сьогодні неупереджено та збалансовано ці питання висвітлюють В.Даниленко¹, Г.Касьянов², С.Кульчицький³. Ю.Шаповал,⁴ а також українські і зарубіжні історики.⁵

Стара інтелігенція, яку так фанатично переслідувала радянська влада, формувалася задовго до цього не одне століття. Існували навіть династії вчених, педагогів, лікарів. Це була у своїй сутності незалежна, тверезо мисляча суспільна сила, здатна до самостійного формування громадської думки. Така інтелігенція не влаштувала радянську владу ні за кількістю, ні, по суті, по головному, за своїм світоглядом. Тому ставилося завдання створити якісно відмінний - суспільний прошарок - робітничо-селянську інтелігенцію.

Донедавна студентська молодь України 20-х рр. ототожнювалася із діяльністю кращих комсомольських організацій, майстерно овіяних ореолом революційної чи трудової емансипації. Сьогодні, в умовах руйнування міфологічних знань про наше минуле, емпіричними постають питання становлення та діяльності вищої школи в Україні - "головного чинника у формуванні вітчизняної інтелігенції.

У даній статті автор має на меті проаналізувати кількісні та якісні показники касового підходу щодо функціонування вищої школи в Україні в 20-х рр., визначити місце радянського студентства в умовах формування тоталітарного режиму в Україні.

Незважаючи на революцію та громадянську війну, ще протягом 1920 - 1921 навчального року у вищих навчальних закладах України продовжували своє навчання 56 тис. студентів.⁶ З приходом більшовиків до влади на цих молодих людей навішується ярлик "старе студентство". Розпочинається його переслідування.

Нова влада з притаманною їй манерою визначила й соціальне походження старого студентства - це різношерстний міський елемент петлюрівського, денікінського, гетьманського та іншого гатунку. Таким самим, за її переконанням, це професорсько - викладацький склад, що нараховував 2,5 тис. чоловік.⁷

Неіреверсними у цьому відношенні були підконтрольні більшовикам періодичні видання. Зокрема газета „Коммунист" зазначає, що в Києві вищі навчальні заклади - це розсадники контрреволюції, що „міцні стіни храму буржуазної науки зуміли

відстояти свою ідеологію, революція не торкнулася вищої школи". Лунали заклики до категоричного перегляду соціального складу студентства з метою його „соціального поліпшення”, негайного відрядження хоча б малої долі комуністів у вищу школу.⁸

Керуючись соціальною приналежністю як домінантою усіх суспільних відносин, хвилювання режиму щодо соціального складу студентства було небезпідставним. За даними Міністерства освіти Російської імперії, перед революцією у вищих навчальних закладах навчалось лише 0,8% дітей робітників.⁹ В умовах існування пролетарської держави це **було** неприпустимим.

На початку 20-х рр. ХХ ст. в системі профосвіти встановлювалися три основні типи навчальних закладів: профшкола, технікум, інститут. Було вперше проведено переоблік. * насправді чистку студентської молоді. З цього часу влада всіляко намагалася забезпечити у ВУЗАХ абсолютну кількісну перевагу вихідців з робітничо-селянського середовища. Свідченням того, що ідеологічні амбіції партійного керівництва переважали здоровий глузд, є визнання ними факту повної відсутності підготовлених робітників і селян, яких можна було відрядити у вищу школу.¹⁰ Проте це не стало перепорою на шляху до прискорення пролетаризації вищої школи.

Своєрідним містком, що ставив своїм завданням ввести пролетаріат у технікуми та інститути, стали робітничі факультети (рофаки). Вперше такі факультети виникли у серпні 1919 р. при Московському комерційному інституті. В Україні перший робфак з'явився при Харківському політехнічному інституті в липні 1921 р. Протягом цього ж року індустріальні - технічні робітничі факультети були засновані у Києві, Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Шостці та Юзівці. На них та ще на трьох сільськогосподарських робфаках навчалось по 1 тис. студентів. Працювали денні робітничі факультети із терміном навчання **3 роки і вечірні** - 4 роки.¹¹

Студенти робфаків формувалися виключно за рекомендаціями від партійних, радянських, профспілкових чи комсомольських організацій. Робфаківці забезпечувалися* гуртожитком, стипендіями, обмундированням, користувалися безкоштовним проїздом на залізницю. Згідно постанови ВУЦВК від 1 лютого 1922 року „Про матеріальне становище робфаків” студентів забезпечували продовольством нарівні з Червоною Армією. А після закінчення навчання їх без іспитів приймали до вищого навчального закладу. У 1928-1929 навчальному році на 24 денних робфаках навчалось 5544 студенти, на 23 вечірніх - 4300. Епоха робфаків в Україні закінчилась у 1940 р. у зв'язку із розвитком середньої освіти та організацією середніх вечірніх шкіл для дорослих.

Що стосується ВУЗів, то вже на кінець лютого 1923 р. в Україні налічувалось 2-4 вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, в тому числі 42 інститути, 134 технікуми і 98 трирічних педагогічних курсів. Всього в них навчалось 66805 студенти, зокрема в інститутах - 35456, технікумах - 20264, на педагогічних курсах - 11082. Серед студентів було 2 тис. комуністів і близько 500 комсомольців. В інститутах працювало 3048 викладачів професорів, у технікумах - 2602, на педкурсах - 1298. Та поки що нове студентство могли протиставити старому лише своєю кількістю. На 1914 р. в Україні було 19 ВУЗів з 26-30 слухачами.¹³

Перші дослідження умов студентського життя та побуту виявили їх незадовільним. Так, третина перевірених проживали у сирих приміщеннях, непридатних для життя, 48% у зв'язку зі скрутним становищем проживали на околицях міст чи далеко за територією, частина взагалі була позбавлена житла, 67% студентів жили напівголодні.¹⁴

Після опублікування вищезазначених результатів на державному рівні було прийнято рішення про проведення „Тижня допомоги пролетарському студентству”. Так, Харкові збір коштів, одягу, продуктів для студентів відбувався з 16 по 23 грудня 1923 р. у губернських центрах - з 23 по 30 грудня, в селах - з 30 грудня по 7 січня.⁵

Під постійним прискіпливим наглядом опинився і професорсько-викладацький склад, який з перших днів радянської влади залишався її класовим ворогом. їм було протиставлено пролетаризоване студентство, наповнене ідеями месіанства та світо

ЖОЛЮЦІ. Разом з цим не рахуватися зі старими спеціалістами з вищої школи радянська те та ще не могла. 30 серпня 1921 р. РНК УСРР прийняв спеціальну постанову „Про шдлішення становища наукових працівників”, у якій вказувалося на необхідність дочасного забезпечення викладачів академічними пайками, промисловими товарами, кгілом. За цим рішенням у листопаді цього ж року було створено Комітет сприяння вченим Ш2 РНК УСРР, який очолив заступник голови РНК УСРР Д.Мануїльський, а почесним ліловою Комітету було обрано відомого письменника В. Короленка.¹⁶

Хоча всіх слухачів вищої школи влада помпезно й називала пролетарським — лентством, проте переважна більшість з них все ще були вихідцями з різних соціальних ЗГЛ та прошарків. Із загальної кількості студентів у 1923 р. робітників навчалися в дслнтугах 16,9 %, у технікумах - 32, 6 %. Можна стверджувати про існування прихованої — дтетаризації серед студенства, яка досить була популярною в наступні роки, навіть гсітіліття. Йдеться про навмисне приховування свого справжнього соціального •сходження та зарахування себе до робітничого класу. Також на офіційному рівні гзерджувалося, що 66,3% студентів брала активну участь у громадянській війні у складі Чегзної Армії.¹⁷ Сьогодні, знаючи про гіперболізацію комуністами тих чи інших соціальних шгд з пропагандистською метою, ці дані видаються сумнівними і потребують перевірки.

Динаміка кількості робітників та селян у вищих навчальних закладах України зілчить про цілеспрямовану політику партійно-радянського апарату щодо перетворення шлюї школи у джерело формування кадрів робітничо - селянської інтелігенції.

Показовою у цьому відношенні є встановлення пільговості щодо прийому у ВУЗИ. 7is. в першу чергу приймалися робітники, у другу - селяни і третю - інтелігенція. На 1924- •15 навчальний рік у вищі навчальні заклади передбачалося зарахувати 40 % робітників, 30 % селян та 30 % інтелігенції. Не залишилися поза увагою і робітничі та селянські, яким ждьодилося 10 - 15 % місць від загальної кількості. ⁸ Наприклад, у цей час до ВУЗІВ та рофаків Харкова було прийнято 735 чол., із них робітників - 417 чол., селян - 240, гг."А'бовців - 65, інших - 12. За національною ознакою вступники виглядали таким чином: -члаїнци - 371 чол., росіяни - 212, євреї - 113. Комуністів серед зарахованих налічувалося 1— чол., комсомольців - 138.¹⁹

На новий 1925 -1926 навчальний рік до вищих навчальних закладів було ісліновлено жорсткі норми набору. Набір до інститутів визначався в 5900 чол. Із них до •сіитутів індустріальної освіти передбачалося прийняти 650 чол., сільськогосподарської та «геринарної - 850, педагогічної освіти - 2140, медичної та фармацевтичної - 1000, ^діально-економічної (народне господарство) - 860, художньо-образотворчої - 400.

Прийом в технікуми та на вищі педагогічні курси встановлювався в 8730 чол. Із них з індустріальні технікуми - 1090 чол., вечірні робітничі технікуми - 945, сільського хсдодарства - 1400, медично-фармацевтичні - 240, соціально-економічні - 950. художньо- је-разотворчі - 1145, на вищі педагогічні курси - 2950 чол.²⁰ Виключна перевага при «рахуванні надавалася робітникам та селянам.

Це був лише початок "пролетаризації" вищої школи в Україні. На рубежі 20-х - 30-х —. у ВУЗАХ України вже навчалось 72 % тих, хто пов'язував себе з пролетаріатом, причому % з них прийшли безпосередньо з виробництва, тобто, застосовуючи термінологію 20-х а~ були студентами від верстата чи від плуга. Проте класовий принцип формування слухачів вгтої школи не міг не позначитися на освітньому та загальнокультурному рівні самої ^гглігенції. На думку дослідниці Л. Ткачової, це породило ряд негативних наслідків. Наприклад, такий підхід залишив за бортом вищої школи здібну молодь непролетарського входження. Показово, що серед спеціалістів, які отримали широке визнання за межами ьддої країни, немає чи майже немає випускників вищої школи 20-х років.²¹

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що з 1924 по 1929 рік українські ВУЗИ впустили 35 тис. чол. нової інтелігенції, вихованої в радянських умовах.²² Вони ставали геологічними носіями класових принципів та комуністичних морально-етичних норм.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко В., Касьянов Г. *Сталінізм і українська інтелігенція (20 - 30-ті рр.)*. - К., 1991; 2. Касьянов Г. *Українська інтелігенція 20 - 30-х років: соціальний портрет та історична доля*. - К., 1992; 3. Кульчський С. *Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-) 928*. - К., 1996; 4. Шаповал Ю. Людина і система (Штрихи до портрета з тоталітарної доби в Україні). - К, 1994; 5. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. (Переклад з англійської). - К., 1997; 6. Ряппо Я. Пролетаризація вищої школи // *Коммунист.* - 1923. - 3 декабря; 7. Там само; 8. Высшая школа - гнездо контрреволюции // *Коммунист.* - 1921. - 28 января; 9. Наближається прийом до вищої школи // *Агітатор.* - 1929. - № 12. - С. 25; 10. Бюллетень VIII-й Всеукраїнської конференції КП(б)У. - Харків, 1924. - С. 48; 11. Народное хозяйство Украины в 1921 году. Отчет Украинского экономического Совета Совету Труда и Обороне. - Х., 1922. - С. 817; 12. Робфаки на Україні. *Комунист.* - 1929. - 2 березня; 13. Диденко Г.Д. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921 - 1925).-К., 1962.-С. 319; 14. Бюллетень Агитпропа. - 1923. -№ 4. - С. 6; 15. Там само.-С. 8; 16. Культурне будівництво в Українській РСР. - К., 1979. - С. 129; 17. Бюллетень Агитпропа. - 1923. - № 4. - С. 6; 18. *Комунист.* - 1924. - 3 сентября; 19. Набор в Вузы // *Известия ЦК КП(б)У.* - 1923. - № 7-8. - С. 5; 20. Новый прием в Вузы // *Комунист.* - 1925. - 3 июля; 21. Ткачова Л.І. Соціальне обличчя української інтелігенції 20-х - 30-х років. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць „Проблеми історії України: факти, судження, пошуки”. - К., 1992. - Випуск 2. - С. 69; 22. Вище якість готування кадрів *Комунист.* - 1932. - 29 жовтня.

В.А. Нестеренко

УКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ОСВІТНЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО У 1930-ТІ РОКИ

Історична проблема взаємовідносин влади та інтелігенції є однією з ключових в історії України першої третини ХХ ст. Саме в цей час активно формувалась українська етнічна нація. І в цьому процесі українські науковці, освітяни, працівники культури відігравали далеко не останню, а часом і головку роль. В цьому зв'язку викликає особливий інтерес дослідження історії взаємин української науково-освітньої інтелігенції із центральними і місцевими органами радянської влади в різних регіонах Радянської України.

У даній роботі ми ставимо собі за основне завдання - висвітлити та проаналізувати стосунки між науково-освітньою інтелігенцією Кам'янця-Подільського із органами радянської влади у 1930-ті роки, показати негативний вплив сталінізму на розвиток української науки та освіти. Вибір такої на перший погляд дуже вузької теми пояснюється кількома причинами. По-перше, місто над Смотричем у міжвоєнний період розглядалось керівниками Радянської України як форпост соціалізму на кордоні СРСР із Польщею та Румунією і повинно було служити зразком для тих українців, які проживали за межами УСРР. Тому керівники Радянської України завжди пильно спостерігали за подіями, що відбувались у цьому порівняно невеликому місті, у якому на початку 1930-х рр. проживаю трохи більше 30 тис. мешканців. По-друге, після невдачі української національно-демократичної революції 1917-1920 рр. багато її активних учасників залишилось у місті і в роки політики „українізації” плідно працювали у вищих навчальних закладах та науково-дослідних установах міста. Серед них особливо слід відзначити біолога Н. Гаморака - військового прес-аташе президента ЗУНР Є. Петрушевича, колишнього Зборівського повітового комісара ЗУНР О.Мельника, голову Української народної партії М.Баєра, активного провідника автокефального церковного руху професора І. Любарського.

Загалом питання про долю української інтелігенції у 1930-ті роки добре висвітлено у вітчизняній історіографії. Особливо слід відзначити роботи В. Даниленка, Г. Касьянова, В.Пристайка, Ю. Шаповала¹. В їхніх дослідженнях детально висвітлена репресивна політика тоталітарної влади щодо української інтелігенції. Проте тема взаємовідносин української науково-освітньої інтелігенції і влади у 1930-ті роки на Поділлі загалом і в Кам'янці-Подільському зокрема ще не знайшла свого належного відображення у вітчизняній історичній науці, хоча окремі її аспекти вже розглядались у працях істориків та краєзнавців². Джерельною базою роботи є праці вітчизняних істориків, але, передусім, маловідомі для